

Editorial

ZUŽOVÁNÍ A OHÝBÁNÍ GENDEROVÉ ROVNOSTI VE VĚDNÍCH A VYSOKOŠKOLSKÝCH POLITIKÁCH

Toto číslo se věnuje genderovým aspektům vědních a vysokoškolských politik. Zatímco feministické politiky (v nejširším smyslu slova), které teoretizují, diskutují a konají v oblasti vysokoškolského vzdělávání a vědy, můžeme dohledat až k samotným počátkům hnutí za zrovnoprávnění žen ve společnosti, politiky ve smyslu konkrétních nástrojů a institucionálních nastavení (policy), zaměřené na rovné příležitosti ve vědě a vzdělávání, jsou záležitostí poměrně novou.

Politiky, které se snaží čelit genderové nerovnosti ve vědě, se v evropských zemích objevují od sedmdesátých let minulého století, Evropská komise s nimi pracuje od devadesátých let. V českém kontextu je zavádění politik genderové rovnosti spíše výjimkou. Opatření, jež podnikají vybrané evropské země, jako například Německo, Rakusko, Francie, Nizozemí či Norsko, jsou velmi různorodá (Tenglerová 2011). Například Norsko zavedlo kvóty pro zastoupení žen v rozhodovacích orgánech státních institucí (více o situaci v Norsku viz zpráva z konference European Gender Summit v tomto čísle AULA). Ve snaze ulehčit kombinování rodinného a profesního života umožňují zaměstnavatelé přechod na částečný úvazek nebo motivují otce k péči o děti prostřednictvím otcovské dovolené, grantové agentury umožňují pozastavení řešení grantového projektu z důvodu rodičovství. Především v německy mluvících zemích existuje celá řada podpůrných programů zaměřených na ženy. Najdeme zde speciální profesorské pozice určené ženám, výzkumné granty určené pro rodiče vracející se z rodičovské dovolené, předávají se zde ocenění a stipendia určená vědkyním v různé fázi jejich kariérní dráhy. Výzkumné i státní instituce podporují také síťování vědkyň, zavádějí mentoringové programy, pořádají semináře a setkání (viz např. Tenglerová 2011).

V České republice pozvolna a také kvůli nedostatku veřejných školek začínají s podporou strukturálních fondů vznikat dětské koutky a mateřské školy na univerzitách a výzkumných institucích, udílí se dvě vědecká ocenění určená vědkyním – ocenění pro mladé vědkyně do 35 let v oblasti

materiálového výzkumu a Cena Milady Paulové za celoživotní přínos ve vybraném vědním oboru, lze stále tato opatření spočítat na prstech jedné ruky. V sekci zprávy z výzkumu si můžete přečíst text Kateřiny Cidlinské, který přináší podrobnosti o průběhu prvního ročníku mentoringového programu zaměřeného na studentky středních škol se zájmem o studium technických oborů na vysoké škole.

Vzdělávání a tvorba vědění stály vždy v centru pozornosti těch, kdo usilovali o emancipaci žen. Vstup žen do odborných profesí byl podmíněn jejich přístupem k vysokoškolskému vzdělání. Univerzity, jako klíčové instituce pro zrovnoprávnění žen ve společnosti, se ženám otevřely před zhruba stolety, avšak jejich postavení ve společnosti stále není vyrovnané. Účelem tohoto textu není podrobně rozebírat historické souvislosti postavení žen ve vzdělávání a ve vědě. K vytvoření širšího obrazu politik rovných příležitostí je ale důležité připomenout, že jsou součástí dlouholetých snah o zrovnoprávnění žen a mužů ve společnosti.

Feministické politiky představují velmi různorodý proud myšlení a přístupů k tomu, jakým způsobem by měly fungovat genderové vztahy ve společnosti. Politiky rovných příležitostí však rozhodně nejsou pouze doménou feministického diskurzu, rozvíjejí se totiž převážně v kontextu dalších vládních a institucionálních politik a vycházejí i z jiných ideologických proudů a stanovisek. Ta se pak s těmi feministickými prolínají, vzájemně se přepisují a přetváří. Jedním z klíčových nástrojů dosažení genderové rovnosti je sběr pohlavně diferencovaných statistik. Kvantifikování není záležitostí týkající se výhradně genderové rovnosti, neboť prominentní role statistik a kvantitativních metod zkoumání se projevují i v dalších oblastech veřejných politik.

Statistiky zachycující zastoupení žen ve vědě podle oborů, akademických pozic, zastoupení v důležitých rozhodovacích orgánech či mezi držiteli prestižních stipendií a grantů, ukazují na určité vzorce. Ženy jsou více zastoupeny v tzv. měk-

kých oborech (humanitních a sociálních vědách) a na nižších akademických pozicích. V této souvislosti se také hovoří o vertikální a horizontální genderové segregaci ve vysokém školství a ve vědě. V českém vysokoškolském a akademickém prostředí vypadá situace následovně:

„Studentky početně převažují nad studenty na úrovni bakalářského a magisterského studia stabilně od roku 2005. V roce 2008 studovalo na bakalářském stupni 54,1 % žen, na magisterském stupni dokonce 59,9 %. Podíl studentek doktorského studia, které je předpokladem vědecké kariéry, je ale podstatně nižší. Přestože se od roku 2001 zvýšil o bezmála 5 procentních bodů, stále je mezi podílem žen v magisterském a doktorském studiu zásadní rozdíl.“ (Tenglerová 2010, s. 16).

Tento rozdíl se prohlubuje s dalšími patry akademických hierarchií. V roce 2009 působilo na veřejných vysokých školách mezi profesory 12,9 % žen a mezi docenty 23,5 %. Mezi rektory se dostalo jen 4,2 % žen, ředitelky veřejných výzkumných institucí bylo 16,2 %, ani jedna žena nepůsobí v předsednictvech GA ČR a TA ČR a v Radě pro výzkum, vývoj a inovace zasedají ze 17 osob jen dvě (Tenglerová 2011). Sběr dat v čase může poukázat na to, zda a jak se situace proměňuje. Například data shromážděná v českém akademickém prostředí v oblasti vědy a výzkumu (sbírají se od roku 2001) ukazují, že se procentuální zastoupení žen ve vědě v podstatě nemění. Ačkoliv, jak jsme viděli, podíl magisterských studentek narůstá, mírně roste i podíl doktorandek, na zvýšení podílu žen působících ve vědě to ale žádný vliv nemá. Někdy se v této souvislosti používá metafora tzv. děravého potrubí: ženy „vypadávají“ v průběhu akademických drah a v každém dalším stupni se jejich poměr snižuje.

Zajímavou analýzu toho, jakých významů nabývá genderová rovnost v diskurzivních konstrukcích politik, podávají Emanuela Lombardo, Petra Meier a Mieke Verloo (2009). Lombardo et. al. definovala čtyři koncepty – upevnění, rozpínání, zužování a ohýbání – pomocí kterých analyzují procesy související s ustavováním genderové rovnosti. Upevnění chápe jako dočasný výsledek diskurzivních zápasů o pojetí genderové rovnosti, jedná se především o zahrnutí genderové rovnosti do různých legislativních a politických dokumentů. Upevnění genderové rovnosti umožňuje nárokovat, s odkazem na přijaté dokumenty, rovné postavení žen. Koncept zužování odkazuje k příliš úzkému vymezení genderové rovnosti, například problém genderové rovnosti je chápán jako problém přístupu žen na trh práce nebo jako problém nízkého zastoupení žen v určité oblasti. Oproti tomu koncept

rozpínání zahrnuje takové pojetí genderové rovnosti, kdy se rozostřují hranice mezi genderovou rovností a dalšími druhy politik rovných příležitostí. Podle autorek jsou koncepty zužování a rozpínání shodně spojeny s rizikem nedostatečné reflexivity. Zatímco v procesech zužování dochází k redukci genderové rovnosti, v procesech rozpínání naopak k jejímu rozostření. Všechny výše jmenované typy pojmání genderové rovnosti spojuje společný cíl – dosažení genderové rovnosti. V prvních dvou případech - upevnění, zužování - stojí tento cíl ve středu zájmu politik, v posledním uvedeném - rozpínání - se sice může stát jedním z mnoha cílů, ale stále zůstává významný. Oproti tomu koncept genderové rovnosti jako ohýbání genderovou rovnost ze zřetele ztrácí. Ta je sice diskurzivně deklarovaná, ovšem ve středu zájmu mohou stát jiné cíle – například ekonomický růst (Lombardo et al. 2009, s. 3-5).

V následujícím textu přiblížíme dvě diskurzivní konstrukce genderové rovnosti, a to zužování a ohýbání, a pokusíme se skrze ně poukázat na problémy, které vyvstávají při definování a prosazování politik rovných příležitostí v současnosti.

Problém se zužováním genderové rovnosti lze nejlépe charakterizovat skrze silné zaujetí čísly, o kterém byla řeč již výše. Početní zastoupení žen je jistě důležitým ukazatelem toho, zda mají ženy do určité oblasti přístup a možnost v ní postoupit do vyšších, rozhodovacích pozic, nicméně, jak Lombardo, Meier a Verloo argumentují, při prosazování takto diskurzivně konstruovaných politik vyvstává riziko depolitizace problému:

„Spočívá-li hlavní těžiště genderové rovnosti v nárůstu počtu žen, stojíme před rizikem depolitizace tohoto problému. Genderová rovnost se stává záležitostí dosažení naplánovaných číselných hodnot, spíše než transformací mocenských vztahů mezi muži a ženami.“ (Lombardo, Meier, Verloo 2009, s. 4).

V následující části textu se pokusíme tuto tezi ilustrovat na příkladu dvou studií. První z nich *Gender differences at Critical Transitions in the Careers of Science, Engineering and Mathematics Faculty* (2010) je předmětem recenze Hany Tenglerové v tomto čísle. Studie pojednává o rozdílech v přístupu mužů a žen do akademických institucí a následně rozdílech v jejich kariérních drahách. Mezi autorkami a autory studie nebyli sociální vědci, tým byl složený ze zástupkyň a zástupců prestižních univerzit, kteří působí především v přírodních a technických vědách a zároveň zastávajících vysoké akademické pozice. Jak Tenglerová podotýká, studie se neopírá

o znalost formulovanou v rámci genderových studií, chybí jí teoretická a metodologická východiska, důležitá pro interpretaci získaných dat. Autorka recenze uvádí:

„Studie tak vcelku nepřekvapivě zůstává jen na úrovni popisu, který nepřináší žádná vysvětlení, jen další otázky“ a dále se provokativně ptá: „Je takto vedený výzkum bez odbornosti relevantní? Jak by se asi tvářili molekulární genetici/čky na výzkum v jejich oblasti, vedený historiky či sociálními antropology? A naopak, mají sociologové a socioložky monopol na bádání v této oblasti? (...) Nemají, kniha však mimo kvalitativního statistického zpracování dat a značného množství vygenerovaných čísel přichází s interpretacemi, které jsou značně problematické.“ (s. 66-67).

Kvantitativní pojetí problému nejen vystihuje zúžené pojetí genderové rovnosti, ale zároveň odpovídá epistemologickému nastavení přírodních a technických věd, z jejichž středu studie vyšla. Absence konceptuálních rámců a genderově citlivých interpretací pak přináší exaktně (kvantitativně) utvořený obraz sociální skutečnosti, neposouvá ale porozumění zkoumaného problému.

Kladné i záporné stránky kvantitativních přehledů zastoupení mužů a žen v akademických institucích ilustruje také zpráva o postavení vědkyň na Massachusetts Institute of Technology. Tato zpráva, respektive série zpráv (poprvé vyšla v roce 1999, následovala ji zpráva z roku 2002 a poté aktuální zpráva z roku 2011), znamenala průlom v řešení otázky postavení žen ve vědě na úrovni akademických institucí. Poslední z těchto zpráv (2011) otevírá úvodní slovo současné rektorky MIT Susan Hockfield následovně:

„Na MIT máme rádi data, obzvláště ta, která napomáhají našemu porozumění důležitého problému. V 90. letech skupina zaměstnankyň MIT zakoušela nerovné rozdělování zdrojů mezi ně a jejich mužské kolegy. Sebraly data, která ukázala a kvantifikovala problém, a upozornila na něj vedení instituce.“ (MIT report 200, s. 3).

Popis situace pomocí čísel – situace, která byla v některých aspektech zjevná (nízké zastoupení žen) a v některých aspektech zůstávala spíše skrytá (nerovné rozdělení zdrojů), přesvědčil vedení instituce a přinesl *argument*, na jehož základě bylo legitimní požadovat nápravu. Uskutečnění studie postavení akademických pracovníků MIT iniciovaly samotné vědkyně. Skrze kvantifikaci otázky postavení vědkyň v instituci se jim podařilo přesvědčivě ukázat, že ženy jsou na MIT znevýhodňovány, a zjednat v mnoha ohledech nápravu. Tato

zpráva – bylo to poprvé, kdy významná akademická instituce otevřeně poukázala na to, že na její půdě dochází k diskriminaci žen – byla zásadní pro rozvoj politik genderové rovnosti. Zřejmě však také posílila strategii kvantifikace postavení žen ve vědě jako nástroje institucionální změny.

Zprávy MIT ale jdou za jednoduché vyčíslení procentního zastoupení žen a mužů podle oborů a akademických pozic. Zaměřují se také na rozdělování zdrojů, což se dotýká i otázky rozdělení moci a možností a příležitostí ustavit a rozvíjet akademickou dráhu. Přesto sebou tento přístup přinesl některé problematické aspekty. Aktuální studie z roku 2011 je reflektuje a artikuluje. Jedná se o oblasti spojené s rozvojem institucionálních politik rovných příležitostí. Zastavme se u dvou: za prvé politiky spojené s náborem nových zaměstnanců a zaměstnankyň. Postup při přijímání na akademické pozice byl v rámci instituce nastaven tak, aby rozpoznal a odstraňoval genderové předsudky. To podle studie může vést k mylné domněnce mezi zaměstnanci, že ženy jsou v procesu výběru zvýhodňovány. Za druhé, politiky podporující snazší kombinování pracovního a soukromého života jsou podle studie sice nahlíženy převážně kladně, nicméně zároveň mohou mezi zaměstnanci upevňovat přesvědčení, že péče o děti je věcí žen spíše než rodičů (tedy žen i mužů) a zároveň že tyto politiky v důsledku zvýhodňují ženy. Institucionální politiky tak sice napomohly lepšímu postavení žen na MIT, instrumentální řešení však přinesla nová problému a nová napětí. Statistika, jak argumentuje John Law (Law 2004), patří do logiky „řešení hádek“ (zde odkazuje ke konceptu Kuhnovy normální vědy). Tato logika stojí na přesvědčení, že získání dalších informací přispěje k řešení problému a zároveň dochází k oddělování hodnot a faktů (viz též Linková, Červinková 2011). A to úzce souvisí s tím, co Lombardo et al. nazývají ve výše uvedené citaci depolitizací problému rovných příležitostí.

K interpretaci dat a implementaci politik zhusta dochází v souladu s přesvědčením, že akademické instituce jsou ve svém principu genderově neutrální, pouze je v nich – statisticky doložené – nízké zastoupení žen. V tomto světle dává smysl námitka, že zavádění politik na podporu žen znamená jejich zvýhodňování a ne narovnávání příležitostí a že politiky na podporu kombinování rodinného a pracovního života jsou politikami zaměřenými na ženy. Implementace těchto politik sice napomáhá ustavovat ženám lineární akademické dráhy po vzoru mužů, a tím zvyšovat jejich šance na úspěšnou kariéru ve vědě, zároveň však reprodukuje genderový stereotyp o ženě jako primární pečovatelce o děti a rodinu.

Diskurzivní politiky ohýbání genderové rovnosti, tedy přeskupení dosud zastávaných cílů rovnopříležitostních politik za cíle nově formulované a předložené k implementaci, analyzuje v tomto čísle Marcela Linková ve stati „Genderová rovnost ve vědní politice: politická ekonomie strukturální změny“. Linková přináší analýzu evropských vědních politik genderové rovnosti. Evropská komise od konce desátých let 21. století stále více akcentuje nový přístup k genderové rovnosti, který shrnuje pod pojem „strukturální změna“. Diskurzivně dochází jak k rozšíření genderové rovnosti, kdy se přenáší pozornost od vědkyň směrem k vědeckým institucím a jejich roli pro dosažení genderové rovnosti, dochází ale také k výraznému ohýbání:

„(K)líčovou argumentační linkou pro zavádění strukturální změny se stal tzv. „business case“, obchodní argument, který tvrdí, že vyšší zastoupení žen a pozornost věnovaná genderu v obsahu výzkumu a inovací vytvoří prostor pro maximalizaci finančních zisků. Ostatně, strukturální změna je neoliberálním ekonomickým konceptem zaměřeným na zvýšení flexibility, uvolnění pravidel a orientaci na ekonomický růst.“ (s. 8-9).

Genderová rovnost v tomto pojetí přestává být cílem, ale stává se prostředkem k dosažení jiných cílů – vědkyň představují lidské zdroje, jejichž plné využití povede ke zvýšení efektivity a ekonomického růstu. Na druhou stranu, jak ukazuje Linková ve svých závěrech, díky strukturální změně byla genderová rovnost artikulována v mnoha vědně-politických dokumentech (došlo tedy k jejímu upevnění) a odkazy na tyto dokumenty a finanční podporu poskytovanou v rámci projektu strukturální změny lze používat různými – i subverzivními – způsoby. Strukturální změna tak oproti předchozím obdobím přináší silnější artikulaci genderové rovnosti v evropských dokumentech, finanční prostředky pro její dosažení a je do velké míry v rukou konkrétních vědeckých institucí, které se mohou o podporu ucházet, jaké politiky genderové rovnosti budou na institucionální úrovni rozvíjet a zda budou následovat cíle definované evropskou komisí, nebo definují své vlastní cíle, které budou zahrnovat genderovou rovnost.

Dvě další statě v tomto čísle se věnují fenoménu sexuálního obtěžování na vysokých školách. Toto téma můžeme vztahovat k genderovým politikám jak v užším slova smyslu (tedy nástrojům na dosažení genderové rovnosti), tak k genderovým/feministickým politikám v širším slova smyslu. Kromě nároku na odstranění institucionálních bariér při ustavování vzdělávacích drah, který existence sexuálního obtěžování

bezesporu vznáší, můžeme totiž tematizaci sexuálního obtěžování chápat jako příspěvek k diskusi a analýze genderově podmíněných mocenských uspořádání ve vysokoškolském prostředí.

Texty vycházejí z empirických výzkumů, které se zaměřovaly na výskyt fenoménu sexuálního obtěžování v českém kontextu. Oba rozpoutaly v době publikování prvních výstupů (zejména Smetáčková, Pavlík, Kolářová 2009 a také Šaldová, Tupá, Vohlídalová 2009) řadu diskusních a polemických reakcí. V článcích obsažených v tomto čísle se autorky a autor věnují specifickým otázkám spojeným s touto problematikou.

Marta Vohlídalová se zaměřuje na problém rozdílu mezi vysokou mírou výskytu sexuálního obtěžování a velmi nízkým podílem studujících, kteří svoji zkušenost jako sexuálního obtěžování vnímají a označují. Studující totiž za sexuální obtěžování považují jen jeho nejtěžší formy – tedy fyzické sexuální obtěžování nebo vydírání. Co se týče ostatních forem obtěžování, jsou studující nejistí a váhaví. Vohlídalová je toho názoru, že je to tím, že je česká společnost tradičně tolerantní vůči sexismu a má negativní postoje k genderovým tématům. Navíc legislativní ukotvení fenoménu sexuálního obtěžování je otázkou posledních let a došlo k němu jen na základě závazků ČR vůči EU, nikoli na základě diskuse ve společnosti. Vysokoškolské instituce navíc téma samy nijak netematizují, čímž přispívají k přetrvávání nejistot v této oblasti.

Irena Smetáčková a Petr Pavlík na pozadí výzkumu sexuálního obtěžování analyzují otázky spojené s pedagogickou profesionalitou. Autor a autorka překračují zjednodušující nazírání na sexuální obtěžování jako oboustranně reflektovaného jednání obtěžujícího (pedagoga) a oběti (studentky). Ukazují, že v tomto případě by byla naplněna podmínka nedobrovolnosti a nepřijemnosti, která je z epistemologického hlediska problematičtější v tom, že „nezohledňuje bariéry vyplývající z lokací a perspektiv studujících a vyučujících“ (s. 40). Vyučující a studující, jak argumentují autorka a autor, mají odlišné postavení v rámci organizace i genderového řádu. Je tedy zásadní, aby jak studující, tak především vyučující reflektovali odlišnost svých pozic: „Jsou to právě vyučující, jako nositelé profesionality, kdo musí rozpoznat, označit a hájit hranice pedagogického vztahu“ (s. 44).

Dle našeho názoru přinášejí předkládané statě přesvědčivé a genderově citlivé argumenty pro to, aby sexuální obtěžování bylo předmětem vysokoškolských politik – aby vysoké školy

měly nástroje a procedury, jak případy sexuálního obtěžování řešit na institucionální úrovni a zároveň aby se pedagogové a pedagožky stali citlivějšími a reflektivnějšími vůči své pozici.

Věříme, že toto vydání časopisu AULA bude příspěvkem k pochopení problematiky genderové rovnosti v oblasti poli-

tik vysokého školství a podnítí diskuse o genderové rovnosti a zavádění takových politik, které budou přínosné pro vědkyně, vědce i vědecké instituce. Přejeme Vám příjemné čtení.

Alice Červinková, Hana Tenglerová
Editorky monotematického čísla

Literatura:

- LINKOVÁ, Marcela; ČERVINKOVÁ, Alice. What matters to Women in Science? Gender, Power and Bureaucracy. *European Journal of Women's Studies*. 2011, 18, 3, s. 215-230.
- LOMBARDO E.; P. MEIER; VERLOO, M. Stretching and bending gender equality. A discursive politics approach. In LOMBARDO E., MEIER, P., VERLOO, M. (eds). *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, Bending and Policy-making*. London: Routledge, 2009. s 1–18.
- LAW, John . *Matter-ing, Or How Might STS Contribute?* [online]. Lancaster: Centre for Science Studies, Lancaster University, Lancaster LA1 4YL, UK, 2004. [cit. 2008-10-2]. Dostupné z WWW: <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/law-matter-ing.pdf>.
- Massachusetts Institute of Technology. *A Study on the Status of Women Faculty in Science at MIT* [online]. Cambridge: MIT, 1999 [cit. 2011-09-23]. Dostupné z WWW: <http://web.mit.edu/fnl/women/women.pdf>.
- Massachusetts Institute of Technology. *Reports of the Committees on the Status of Women Faculty* [online]. Cambridge: MIT, 2002 [cit. 2011-09-23]. Dostupné z WWW: <http://web.mit.edu/faculty/reports/>.
- Massachusetts Institute of Technology. *A Report on the Status of Women Faculty in the Schools of Science and Engineering at MIT* [online]. Cambridge: MIT, 2011 [cit. 2011-09-23]. Dostupné z WWW: <http://web.mit.edu/newsoffice/images/documents/women-report-2011.pdf>.
- SMETÁČKOVÁ, Irena; PAVLÍK, Petr; KOLÁŘOVÁ, Kateřina. *Sexuální obtěžování na vysokých školách, proč vzniká, jak se projevuje, co lze proti němu dělat* [online]. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2009 [cit. 2010-11-11]. Dostupné z WWW: http://www.fhs.cuni.cz/gender/pdf/metodika_pro_____vyucujici_FINAL.pdf.
- TENGLEROVÁ, Hana (ed). *Postavení žen v české vědě a aktivity na jejich podporu. Monitorovací zpráva za rok 2010* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2011 [cit. 2011-11-12]. Dostupné z WWW: <http://www.zenyaveda.cz/html/downloaddoc.php?id=311>.
- TENGLEROVÁ, Hana. *Postavení žen v české vědě a aktivity na jejich podporu. Monitorovací zpráva za rok 2009* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2010 [cit. 2011-11-12]. Dostupné z WWW: <http://www.zenyaveda.cz/html/downloaddoc.php?id=288>.
- TUPÁ, Barbora; ŠALDOVÁ Kateřina; VOHLÍDALOVÁ, Marta. *Sexuální obtěžování ve vysokoškolském prostředí. Výzkumná zpráva* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i, 2009 [cit. 2011-11-12]. Dostupné z WWW: <http://www.ccc-wys.org/prilohy/a0baecad/sexualni%20obtezovani.pdf>.